

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ОБ'ЄДНАНИЙ ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ**

ЄРОХІН СЕРГІЙ АРКАДІЙОВИЧ

УДК 330.341.42

**ТЕОРІЯ СТРУКТУРНОГО РЕФОРМУВАННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ**

Спеціальність 08.01.01 – економічна теорія

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня

доктора економічних наук

КИЇВ – 2005

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Об'єднаному інституті економіки НАН України.

Науковий консультант: **Лукінов Іван Іларіонович**
доктор економічних наук, професор,
академік НАН України, Російської АН

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор,
академік НАН України
Пахомов Юрій Миколайович,
Інститут світової економіки і міжнародних
відносин НАН України, директор

доктор економічних наук, професор
Філіпенко Антон Сергійович,
Інститут міжнародних відносин Київського
національного університету імені Т. Шевченка,
завідувач кафедри світового господарства і
міжнародних економічних відносин

доктор економічних наук, професор
Кривенко Костянтин Тарасович,
Київський національний економічний університет,
заступник завідувача кафедри політичної
економії обліково-економічних факультетів

Провідна установа **Інститут економічного прогнозування НАН України,
відділ економічного зростання та структурних змін
в економіці, м. Київ**

Захист відбудеться 27 квітня 2005 р. о 14 год. на
засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.150.02 в Об'єднаному інституті
економіки НАН України за адресою: 01011, Київ, вул. Панаса Мирного, 26.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Об'єданого інституту
економіки НАН України за адресою: 01011, Київ, вул. Панаса Мирного, 26.

Автореферат розіслано 26 березня 2005 р.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
доктор економічних наук**

О. В. Шубравська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Тривала історична практика доводить, що економічне зростання в жодній країні не відбувається без структурних зрушень – основи трансформаційного процесу. В свою чергу структурні зрушення – це і передумова, і суть, і механізм економічного розвитку. Саме в економічній структурі закладені стійкість національної держави і, водночас, її динамізм. Ринкова економіка, формування якої почалося в західних країнах понад чотириста років тому, постійно змінювалася в результаті удосконалення продуктивних сил і виробничих відносин.

Світова економічна думка здійснювала глибокі теоретичні узагальнення процесу економічного розвитку, з яких можна зробити висновок, що трансформаційний процес лише тоді має прогресивний характер, коли ґрунтується на пізнанні цілісної системи економічних законів, врахуванні загальносвітових закономірностей і специфіки національного розвитку. Починаючи з економічної таблиці Ф. Кене, теорія структурного реформування економіки будь-якої країни наблизилась до усвідомлення ідеї самоорганізації економічного буття в межах загальної соціальної трансформації. Важливі положення щодо цього містяться в теорії розширеного відтворення К. Маркса, працях основоположників маржиналізму Л. Вальраса та А. Маршалла, вченні основоположника теорії відносної нестабільності капіталістичної економіки і необхідності її державного регулювання Дж. М. Кейнса, дослідженнях теоретиків економічної динаміки Р. Харрода та Е. Домара. В наукових працях засновника активної макроекономічної політики і “системи вбудованих стабілізаторів” Е. Хансена, теоретиків “неокласичного контрнаступу” та захисників економічного лібералізму Е. Мізеса і Ф. Хайека, основоположників неокласичних моделей економічного зростання Р. Солоу, Дж. Міда та Е. Денісона, засновника теорії неолібералізму В. Ойкена, фундатора неокласичної економічної доктрини М. Фрідмена, теоретика

школи раціональних очікувань Р. Лукаса, досліджуються трансформаційні механізми ринкової економіки. В працях представників інституціоналізму та неоінституціоналізму трансформаційний процес представлено взаємодією різних суспільних інститутів (Т. Веблен, У. Гамільтон, Дж. Коммонс, У. Мітчелл, Р. Коуз, О. Уільямсон, Д. Норт).

У 1989-1991 рр. до загальносвітового ринково-демократичного трансформаційного процесу приєдналась велика група країн, яка утворилась унаслідок розпаду соціалістичної системи. Виникла принципово нова для світового співтовариства проблема розвитку перехідних, “транзитивних” економік, у тому числі української. Рано чи пізно це мало відбутись. Світова цивілізація не змогла утримувати в собі два якісно різнорідні соціальні феномени – так звані “капіталізм” і “соціалізм”. Цивілізація мала відторгнути один з них, або шляхом конвергенції утворити новий суспільний устрій. Історія пішла останнім шляхом. Утворився певний “вакуум” як у системі фундаментальних теоретико-методологічних узагальнень, так в розробці конструктивних пропозицій щодо нового суспільного устрою в Україні. Відсутність теоретичних узагальнень вітчизняних учених певною мірою компенсувалася рекомендаціями західних експертів, насамперед на основі так званого “Вашингтонського консенсусу” (Дж. Вільямсон), які, безперечно, сприяли розвитку процесів ринкової трансформації, швидкому відродженню інституту приватної власності. Тепер, коли в Україні зупинився спад виробництва, і, починаючи з другої половини 1999 р., розпочалося динамічне економічне зростання, виникла потреба у глибокому переосмисленні пройденого трансформаційного шляху з тим, щоб виявити всі особливості української моделі розбудови ринкової економіки.

Сутність проблеми структурного реформування національної економіки полягає в тому, що перехід від планово-централізованої економіки до ринкової потребує фундаментальних змін усіх глибинних параметрів економічного та політичного устрою. Процес трансформації сам по собі має об’єктивний характер, але його реалізація в конкретних історичних умовах

відбувається під впливом різноманітних соціально-економічних, правових, політичних та інституціональних чинників. Дослідження останніх та їхнього внутрішнього взаємозв'язку необхідне для визначення оптимальної стратегії розвитку. Поняття “реформування” знайшло свою нішу в суспільній свідомості і нині з ним пов'язують не лише відображення цілісності економічного процесу, а й здатність владних структур здійснити радикальні позитивні зміни в суспільному житті.

Проблема структурного реформування економіки в тих чи інших аспектах була предметом дослідження багатьох вчених. Серед них: Л. І. Абалкін, О. М. Алімов, О. І. Анчишкін, Д. П. Богиня, Є. Т. Гайдар, В. М. Геєць, С. Ю. Глаз'єв, Я. А. Жаліло, В. Л. Іноземцев, Б. Є. Кваснюк, К. Т. Кривенко, І. І. Лукінов, Д. С. Львов, Ю. М. Пахомов, С. І. Пирожков, А. І. Сухоруков, А. С. Філіпенко, А. А. Чухно, Ю. В. Яковець, а також західні дослідники Л. Бальцеревич, Д. Белл, З. Бжезинський, В.-Б. Занг, П. Ньюмен, Дж. Сакс, Дж. Стігліц, Дж. Тойнбі та ін. Критичний аналіз наукових джерел і практики здійснення економічних реформ в Україні протягом 1990-2004 рр. дозволяє зробити висновок, що проблема структурної трансформації національної економіки в Україні не лише не втратила своєї актуальності, а й потребує нових теоретико-методологічних підходів до її дослідження. Не можна не враховувати того, що й досі залишаються не досягнутими рівні докризового 1990 р. виробництва більшості товарів і послуг та споживання основних продуктів харчування значною частиною населення, продовжує зростати диференціація доходів членів суспільства. На початок 2005 р. Україна не отримала статусу країни з ринковою економікою, залишилась за межами СОТ, не має чіткого плану та перспектив євроінтеграції.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрямок дослідження тісно пов'язаний насамперед із науковими темами відділів економічної теорії та міжгалузевих зв'язків і промислового потенціалу Об'єднаного інституту економіки НАН України, зокрема такими: 1) “Основні напрямки структурної перебудови промислового виробництва”

(державний реєстраційний № 0197U016391, державний реєстраційний № 0202U001049; 2) “Формування збалансованого виробництва у промисловості” (державний реєстраційний № 0100U006256).

Крім того, тема дослідження тісно пов'язана з науковою проблематикою, що розробляється ВНЗ “Національна академія управління”, зокрема такими: 1) “Дослідження економічних аспектів реструктуризації, конверсії та технічного переозброєння підприємств оборонно-промислового комплексу України з використанням потенціалу НАТО та її країн-членів” (державний реєстраційний № 0103U007625); 2) “Економічні та правові аспекти механізму залучення іноземних інвестицій в оборонно-промисловий комплекс (ОПК) України” (державний реєстраційний № 0101U009196); 3) “Розроблення економічних та правових засад формування єдиної державної бюджетної політики, її планування і прогнозування” (державний реєстраційний № 0101U009197).

Мета дослідження полягає розкритті об'єктивних закономірностей структурної трансформації національних економік, науковому узагальненні теоретико-методологічних основ та практики структурного реформування економіки України.

Завдання дослідження зумовлені його метою:

- здійснення категоріального аналізу матеріалістичної діалектики з урахуванням новітніх досягнень природознавства, і на цій основі визначення сучасної парадигми пізнання системної структури перехідного суспільства;
- розкриття сутності та вивчення динаміки технологічних укладів і процесів модернізації виробничо-технологічної структури як передумови об'єктивного економічного закону інноваційного розвитку господарських систем;
- визначення сутності ринкової системи та економічних блокувальників її розвитку, дослідження закономірностей посилення ринкового вектора розвитку в перехідній економіці;
- аналіз змін в інституціональній структурі національної економіки та узагальнення макроекономічних індикаторів приватизаційних процесів;

- дослідження впливу процесів глобалізації на формування і функціонування національної економіки;
- обґрунтування дії об'єктивного економічного закону нерівномірного розвитку цивілізацій;
- розроблення концептуальних засад української моделі структурного реформування національної економіки;
- аналіз впливу структурних зрушень на динаміку основних макроекономічних показників з точки зору теорії економічного зростання, функціонування основних секторів та наявних факторів суспільного виробництва.

Об'єктом дослідження є суспільно-економічні процеси структурної трансформації національної економіки.

Предметом дослідження визначено теоретико-методологічні засади структурного реформування економічної системи в контексті трансформації українського суспільства.

Методи дослідження. Фундаментальну основу дослідження становлять принципи та категоріальний апарат діалектичного матеріалізму (наукова абстракція, аналіз і синтез, індукція та дедукція, єдність історичного та логічного) з урахуванням новітніх досягнень природознавства і суспільних наук. Зокрема, йдеться про широке застосування методології матеріалістичного розуміння історії, згідно якої цивілізаційний розвиток відбувається під впливом не лише економічного чинника, а й усього культурологічного надбання суспільства.

Як узагальнюючий метод дослідження використано новітню методологічну парадигму сучасної науки – синергетику (теорію самоорганізації), згідно якої в досліджуваному предметі, що має ознаки складності, відкритості і нелінійності, відбуваються процеси нагромадження властивостей упорядкованості, сталості, організації та саморозвитку.

Значна частина теоретичних розробок ґрунтується на застосуванні сучасних положень, методів і прийомів макроекономічного аналізу (системно-структурний підхід, метод математичного моделювання,

економіко-статистичний аналіз структурних зрушень, які якнайкраще характеризують динаміку ринкової економічної системи).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в комплексній розробці теоретико-методологічних засад структурного реформування національної економіки. Основні напрямки новизни:

- вперше у вітчизняній економічній літературі для наукового аналізу трансформації національної економіки України застосовано засади синергетики як принципово нової методологічної парадигми, яка дозволяє здійснити ширше узагальнення сучасного постнеокласичного синтезу, насамперед теорій трансформації економіки і суспільства (англо-саксонської теорії глобальної промислової революції, європейської концепції НТР та індустріального суспільства, теорії кризової епохи початку комп'ютерної революції, теорії підприємницької економіки і суспільства знань), завдяки розширеному трактуванню предмета економічної теорії та можливості використання в ній збагаченого сучасним розвитком природознавства діалектичного методу;

- вперше на основі нової методологічної парадигми структурна трансформація національної економіки розглядається як об'єктивний наслідок взаємодії різнопланових структур – соціально-культурологічної, відтворювальної, інституціональної, зовнішньоекономічної тощо, які у своїй цілісності визначають не тільки певний політичний та соціально-економічний устрій держави, але й напрям руху нації до більш високого цивілізаційного рівня (ступеня);

- наведено нові докази того, що поняття економічного детермінізму, як основного атрибуту матеріалістичного розуміння історії, зазнає під впливом самого суспільного процесу певних змістовних модифікацій, які, в свою чергу, викликають теоретико-методологічні зміни у всьому діалектико-матеріалістичному світогляді. Сам економічний процес зазнає визначального впливу культурологічного фактора і релігійного чинника;

- надано поглиблене трактування фундаментальних понять “трансформація” і “реформування”. Зміна і стійкість структур охоплюється поняттям

“трансформаційний процес”. Трансформація розглядається як самостійна економічна категорія, яка характеризує зміну провідної суспільної структури. За своїм змістом трансформація є явищем складним, відкритим і нелінійним, в якому об’єктивний процес знаходиться в органічному єднанні з суб’єктивним. Трансформація виступає як самоорганізуюча система, здатна до оптимізаційного алгоритму розвитку. В такому розумінні вона становить основу економічного реформування;

- поглиблено сутність науково-технічного фактору в суспільному розвитку. На базі аналізу практики структурних перетворень у провідних країнах світу (США, Японії, державах ЄС), що вивели їх на стадію постіндустріальних (інформаційних) суспільств, підтверджено “генетичне” значення у цивілізаційному процесі науково-технічного прогресу; сформульовано “економічний закон інноваційного розвитку”. На макрорівні закон інноваційного розвитку реалізується в процесі формування прогресивної виробничої структури, яка характеризується зростанням наукомісткості виробництва;

- обґрунтовано новий підхід до поняття трансформаційного механізму ринкової економіки. В епоху індустріалізму ринок набув таких форм, які суперечать основоположним структурним елементам постіндустріального, постеконічного суспільства. Для характеристики негативних моментів ринкової системи вводиться нове поняття – “блокувальників ринкової системи”, під якими маються на увазі об’єктивні тенденції, що періодично зумовлюють кризовий стан її субстанціонально-субстрактних основ і системоутворюючих принципів. До блокувальників ринкової системи віднесено, зокрема інфляцію, монополізм, безробіття та майнове розшарування;

- подається поглиблене розкриття сутності глобалізації в сучасних умовах. Процес глобалізації обґрунтовується як органічна властивість сучасної світової системи, одна з найвпливовіших сил, яка визначає подальший перебіг розвитку людства і зачіпає всі сфери суспільного життя, включаючи

економіку, політику, соціальну сферу, культуру, екологію, безпеку та ін., й детермінує необхідні структурні зміни в національних господарствах;

- здійснено уточнення (з урахуванням реалій сучасної історичної епохи) сутності закону нерівномірності економічного і політичного розвитку країн, доведено розширений характер його дії від формаційної до загальноцивілізаційної системи координат; обґрунтовано, що недостатнє врахування цього закону в теорії і практиці структурного реформування може за несприятливих для України обставин в умовах глобалізації відкинути її на узбіччя світового прогресу;

- набули подальшого розвитку концептуальної положення українські моделі структурного трансформування на основі пріоритетного розвитку реального сектора економіки, основу якого мають складати галузі, що характеризуються порівняльними і конкурентними перевагами на внутрішньому і зовнішньому ринках;

- обґрунтовано висновок, що економічне зростання в промисловості України на початку поточного століття здійснюється на структурно-виробничій основі 70-х років минулого століття, що не може бути базою позитивної цивілізаційної еволюції країни; тільки вихід в майбутньому економіки України на рівень ВВП 1990 р. на новій структурній основі означатиме дійсний початок економічного зростання та завершення трьох перших етапів ринкової трансформації України: кризи (1991–1994 рр.), депресії (1994–1999 рр.), пожвавлення (2000–2004 рр.). Новий етап, який бере початок з 2005 р., може стати етапом економічної демократії та економічного прориву.

Практичне значення отриманих результатів. Оскільки проблема, що визначена в дисертації, розв’язана у теоретико-методологічному аспекті, то практичне значення отриманих результатів полягає насамперед у тому, що застосовано системний підхід до формування наукової основи для розробки загальнодержавної стратегії структурної політики.

Автор брав активну участь у фундаментальних розробках Об’єднаного інституту економіки НАН України та ВНЗ “Національна академія

управління” щодо сутності і механізму структурної перебудови національної економіки. Зазначені аспекти дослідження широко використовуються у навчальному процесі Національної академії управління, науково-публіцистичних виступах у засобах масової інформації.

Практичне значення теоретичних, методичних і науково-прикладних розробок даного дослідження підтверджується результатом їхнього використання в практиці роботи державних установ, зокрема: Радою національної безпеки і оборони України в розробці документів: “Про стан внутрішнього ринку України та заходи щодо стимулювання його розвитку”, “Про результати структурних змін в економіці України та основні напрями структурної перебудови” (лист Ради національної безпеки і оборони України № 6/7-1576-6-2 від 27.10.2004 р.); Адміністрацією Президента України в процесі доопрацювання документу “Питання збалансованості проекту державного бюджету України на 2005 рік” (лист Адміністрації Президента України № 10-08/2409 від 28.12.2004 р.); Міністерством економіки та з питань європейської інтеграції України під час доопрацювання проекту стратегії соціально-економічного розвитку України до 2011 р., а також у розрахунках макроекономічних показників на 2004 р. і наступні роки (лист Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України № 74-7/127 від 13.03.2003 р.).

Особистий внесок здобувача. В дисертаційній роботі структурна трансформація національної економіки досліджується на основі принципово нового напрямку економічної теорії – синергетичного постнеокласичного синтезу.

Усі основні наукові дослідження за темою дисертації здійснені автором одноосібно. З наукових доповідей, в розробці яких автор брав участь, в дисертації використані лише ті ідеї й положення, які є результатом особистих досліджень здобувача.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретико-методологічні положення і висновки дисертаційного дослідження оприлюднено на

міжнародних та українських науково-практичних конференціях, а також у багатьох публічних виступах автора на практичних семінарах, круглих столах, на радіо і телебаченні. Це, зокрема: Міжнародна науково-практична конференція “Соціально-економічні проблеми України як перехідного суспільства” (Київ, 1994); “X Кондратьевские чтения” (Москва, 2002); Міжнародна науково-практична конференція “Мотивація ефективної праці в ринковій економіці” (Полтава, 2002); Науково-практична конференція “Людство на межі тисячоліть: Діалог цивілізацій” (Київ, 2003); Круглий стіл “Соціальна безпека: пошук нової парадигми” (Київ, 2003); Міжнародна наукова конференція “Політична економія розвитку України як перехідного суспільства (глобалізація і економічна система нації – держави)” (Київ, 2003); Міжнародний економічний форум “Теорія і практика розвитку корпоративного сектора економіки України в контексті цілей тисячоліття та світової глобалізації” (Київ, 2004); Міжнародна наукова конференція “Проблеми прогнозування і державного регулювання соціально-економічного розвитку” (Мінськ, 2004); Науково-практична конференція “Духовні засади розвитку людства в епоху глобалізації та українська перспектива” (Київ, 2004); Науково-практична конференція “Фінансові джерела економічного зростання” (Київ, 2004); щотижнева аналітична економічна телевізійна програма “Гаряча тема” (ТРК Київ, 2003-2005 рр.)

Публікації. Основні наукові положення та результати дисертаційного дослідження викладені у наукових працях, опублікованих протягом 1983-2005 рр.: у т.ч. в індивідуальній монографії обсягом 32,7 д.а., розділах книг, брошур, наукових статтях, у тому числі більше ніж 20 фахових виданнях загальним обсягом авторського матеріалу близько 60 д.а.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із вступу, 5 розділів, висновків, додатку, списку використаних джерел (447 позицій), 30 таблиць, 9 рисунків. Загальний обсяг дисертації – 370 сторінок, у т.ч. основна частина – 332 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, стан її наукового опрацювання, зв'язок роботи з науковими програмами, сформульовано мету і завдання, визначено об'єкт, предмет і методи дослідження, схарактеризовано наукову новизну одержаних результатів, їхнє практичне значення та результати апробації.

Перший розділ **“Методологія дослідження економічної структури та її трансформаційного процесу”** присвячений трьом проблемним напрямам: 1) матеріалістичний детермінізм: сутність і методологічні обмеження, 2) діалектика природознавства і формування синергетичної парадигми, 3) трансформаційний процес та його структуризація.

На зламах історії наука завжди повертається до методологічних питань. Початок ХХІ ст. теж ознаменувався сплеском методологічних проблем. На першому плані постала проблема матеріалістичного розуміння історії, суть якої полягає в тому, що визначальну основу та істотний зміст історичного процесу становить суспільне виробництво в органічній єдності продуктивних сил і виробничих відносин. Розкриття цього положення К. Марксом свого часу буквально революціонізувало суспільствознавство і вивело його на шлях пізнання глибинних законів розвитку історичного процесу. Але все частіше стали поставати питання: 1) чи слід зводити історичний процес виключно до економічного фактору, який представлено суспільним виробництвом, тобто виробництвом матеріальних благ; 2) чи слід вважати відношення суспільного буття до суспільної свідомості повною аналогією відношення матерії до свідомості, маючи на увазі первинність одного і вторинність іншого; 3) наскільки адекватно виробничі відносини характеризують економічну структуру суспільства? Аналіз показав, що первинність і вторинність в трансформаційному розвитку втрачають свій методологічний конструктивізм. Глибинна руйнація соціалістичної системи і

повернення постсоціалістичних країн до ринкової системи господарювання підтверджують обмеженість матеріалістичного детермінізму.

Отже, в першому розділі доводиться теза про органічну єдність об'єктивного і суб'єктивного, про існування всього соціального у формі об'єкт-суб'єктних відносин, що має принципове значення для усвідомлення економічної структури та її трансформаційного процесу. Існує органічний взаємозв'язок між поняттями “рух” і “розвиток”: перший, як засіб існування матерії, її невід'ємний атрибут, являє собою зміну взагалі, в той час як другий – це особливий тип руху, що характеризує прогресивний характер взаємодії речей. Будь-який розвиток є рух, але не будь-який рух є розвитком. З поняттями розвитку і руху тісно пов'язане поняття “трансформація”. Остання розглядається як самостійна соціологічна категорія, яка характеризує зміну провідної суспільної структури. Сутнісний аспект явища трансформації виявляє його характер, причини виникнення, особливості розвитку, механізми здійснення та кінцеві результати, до яких ведуть процеси перетворень. Економічна система – це динамічна єдність, що створюється у процесі взаємодії її складових елементів. Перебуваючи в постійному розвитку і зміні, система водночас не втрачає своєї стійкості, яка втілюється в понятті “структура”.

Досить часто дослідники мають справу не з розвиненою формою, а з процесом її становлення. За цих умов актуального методологічного значення набуває нова парадигма сучасної науки – синергетика (теорія самоорганізації). Саме вона дає можливість простежити розвиток будь-якого суспільного феномена не в розвиненій формі, а в процесі становлення. Синергетика не заперечує категоріального апарату матеріалістичної діалектики, а, навпаки, органічно вписується в нього. Філософи, які стверджують, що “діалектика застаріла” або “діалектика трансформується в синергетику”, припускаються помилок. І. Пригожин визначив синергетику як “філософію нестабільності”.

Економіка за своєю суттю є нелінійною, нестабільною і нерівноважною системою. Отже, її пізнання потребує сприйняття синергетики як нової

наукової парадигми і застосування її до економіки вже є значним теоретико-методологічним здобутком. В розділі не лише всебічно проаналізовано численні роботи з питань синергетики, а й зроблено деякі уточнення її сутності як методологічної парадигми.

Синергетичний підхід надає “економічній структурі” роль центральної категорії дослідження. В економіці постійно здійснюються переходи від одних упорядкованих структур до інших. При цьому важливо враховувати наявність лінійних та нелінійних систем. Традиційна економічна теорія свідомо припускалася “спрощення” об’єкта дослідження, тобто мала справу з лінійними системами, тобто такими, які детерміновані в своїх сутнісних проявах. Нині нагальним є перехід до використання в економічному аналізі нелінійних систем. У них “поведінка” структурних елементів докорінно змінюється. Вони мають можливість формувати внаслідок дії ймовірних факторів різноманітні конфігурації структур, які за характером є нелінійними (складними) і кооперативними (діють в одному напрямку), а за формою – цілеспрямованими (майбутню модель перетворюють в реальний стан). Конфігурації структур за певних умов інтегруються (об’єднуються), утворюючи нову, незрівнянно складнішу систему.

Структуризація – найнеобхідніший елемент формування стратегії економічного розвитку. Політика, яка не усвідомила потенціал структуризації, не може бути дієвою і конструктивною. Зміна і стійкість структур охоплюється поняттям “трансформаційний процес”. Останнім часом це поняття знайшло поширення в економічній теорії. Воно застосовується, зокрема, для означення радикальних структурних змін у громадсько-політичному житті, у напрямі, характерному для країн західної цивілізації. В такому контексті трансформація відбиває перехід до нового стану суспільної організації. Трансформацію, що охоплює весь спектр суспільного життя, його духовну сферу, а також політичну, економічну та соціальну структури, можна визначити як системну (рис. 1).

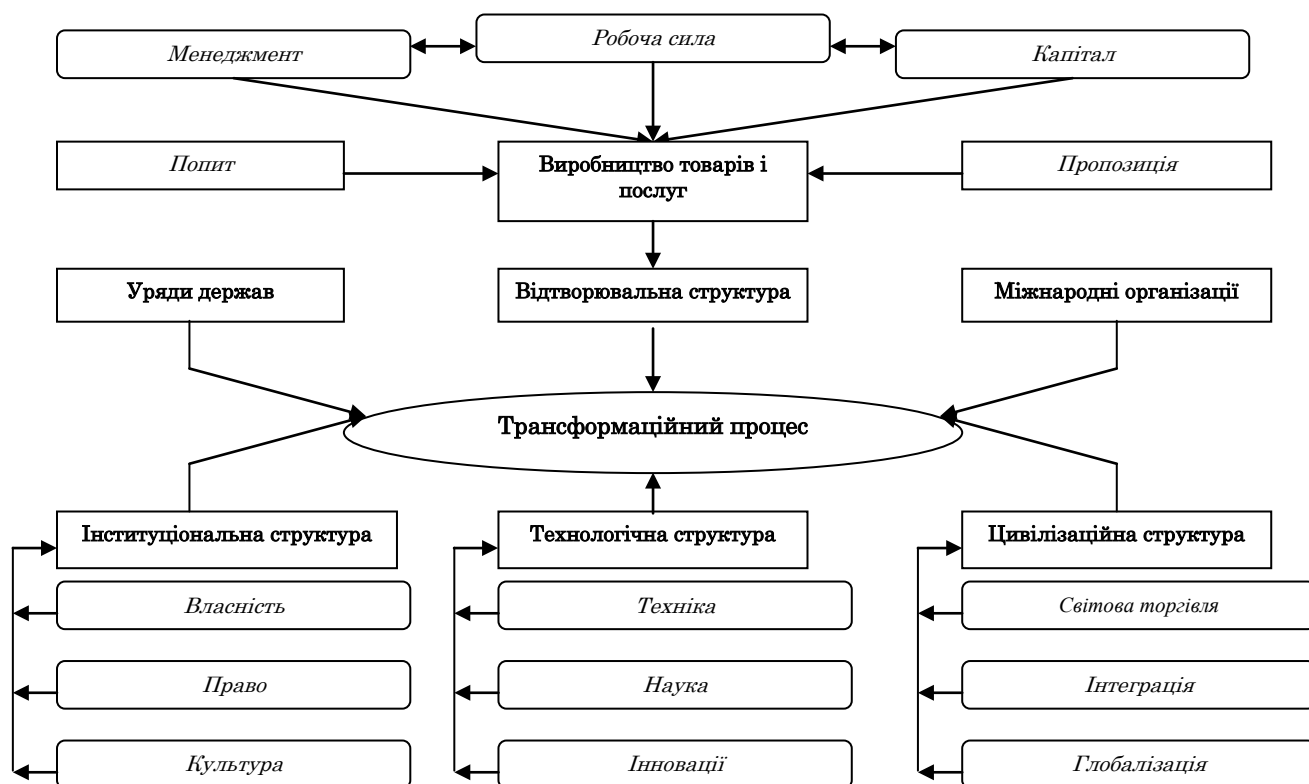

Рис. 1. Загальна модель (блок-схема) трансформаційного процесу національних економік

У другому розділі “Еволюція технологічних укладів і модернізація виробничої структури” здійснено аналіз феномену науки і техніки в трансформаційному процесі. Історія колишнього СРСР свідчить, що вже до середини 70-х – початку 80-х рр. стала очевидною неприйнятність існуючої економічної системи до технічного прогресу. Невідповідність цієї системи вимогам розвитку науки і техніки і, головне, упровадженню їхніх результатів у виробничу і соціальну сфери стало основною внутрішньою причиною її краху. За роки незалежності відбулося старіння виробничого апарату: ступінь зносу основних засобів у 2002 р. становив 47,3%, з них у промисловості – 54,5%, сільському господарстві, мисливстві та лісовому господарстві – 49,3%, будівництві – 59,3%. Особливо негативним було те, що у виробництві склалася дуже відстала структура за технологічними укладами (ТУ) (рис. 2).

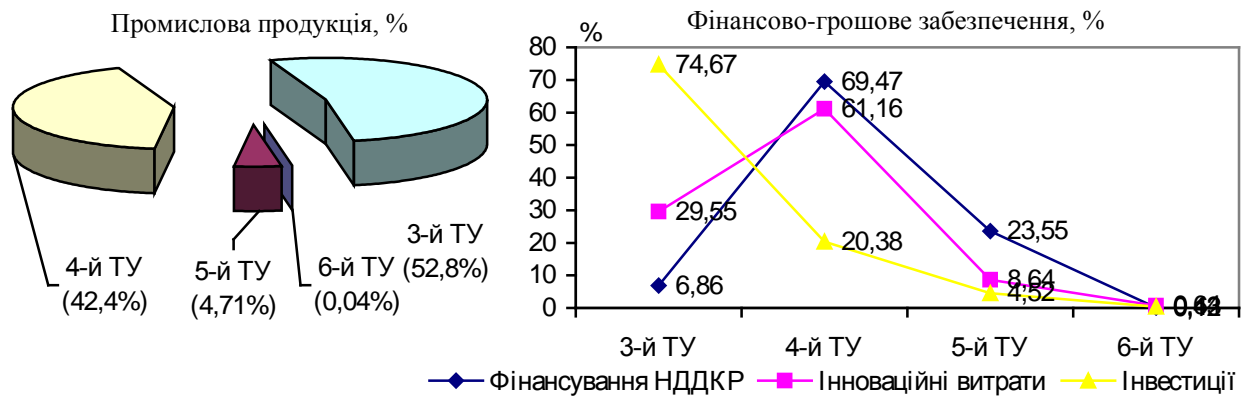

Рис. 2. Структура промисловості за технологічними укладами (побудовано за даними Інституту економічного прогнозування НАН України)

За розрахунками В. Гейця, наукомісткість ВВП в Україні постійно знижується і на початок поточного століття становила 1,12%, що в 2-2,5 рази менше, ніж у провідних країнах світу – США, Японії, Франції, де цей показник досягає майже 3%. Якщо кількість промислових підприємств, що впроваджували інновації, в 2000 р. становила 1491 підприємство, то в 2003 р. – лише 1120, у тому числі впроваджували нові технологічні процеси відповідно 476 і 416 підприємств.

Розробка та реалізація стратегії науково-технічного прогресу стали визначальними елементами економічної доктрини кожної держави, що прагне увійти до числа країн, які лідирують у світовому розвитку. Було б значним спрощенням уявляти, що структурний трансформаційний процес автоматично забезпечує постійне й безумовне впровадження у виробництво новітніх досягнень НТП. Ідеологія науково-технічного фактора дуже чутлива до природи суспільного устрою: тоталітарні системи схильні надавати перевагу військовому напрямку в розвитку НТП, демократичні – цивільному. Водночас існує власна логіка в розвитку науки і техніки як суспільного феномена, яка розкривається з допомогою синергетичної парадигми.

Ретроспективно можна визначити декілька теоретичних узагальнень щодо усвідомлення значимості науково-технічного фактора в суспільному розвитку. На думку Ж. Фурастьє, інтенсивний технічний і науковий розвиток відкриває перед людством можливість еволюції в бік створення так званого

“наукового суспільства”, позбавленого тягаря політичних, соціальних, релігійних та інших антагонізмів. Наука і техніка в такому суспільстві стануть основою життєдіяльності не тільки соціального організму як цілого, але й окремих індивідів, що входять до складу цього цілого. Д. Белл говорить про прийдешнє "нове суспільство", яке буде побудоване структурно і функціонально у прямій залежності від науки і техніки. На його думку, в постіндустріальному суспільстві визначальними виявляються в кінцевому рахунку різні види наукового знання, які використовуються у виробництві, і тому головною проблемою в суспільстві стає організація науки. Технократичні тенденції одержали розвиток у Г. Кана й У. Брауна, які науку і техніку порівнюють з силами добра чи зла, а тому говорять про “фаустівську угоду”, що нібито існує між людством і вказаними суспільними інститутами. Отримавши могутність за допомогою науки і техніки, людство, вважають вони, наражається на небезпеку. На думку К. Ясперса, не існує “демонізму” техніки: остання – лише “іграшка в руках людини”. В останні роки отримали розповсюдження і протилежні концепції технофобії, згідно яких людина потрапляє в “залізні лещата” науково-технічного прогресу. Отже, теоретична думка впритул наблизилась до ідеї “власного життя” науково-технічного феномена. Це важливо з точки зору того, щоб зрозуміти об’єктивний механізм розгортання інноваційного процесу в суспільстві.

Досвід розвинених країн свідчить, що нині продуктивні сили суспільства переростають свою індустріальну форму і набувають нових, постіндустріальних ознак. Новий рівень розвитку продуктивних сил полягає в тому, що людський фактор на нинішньому історичному етапі набуває визначального характеру. Інтелектуальна складова в певному значенні стає первинною щодо матеріальної. Саме це є методологічною передумовою постановки питання про закон інноваційного розвитку.

Як визначальний фактор, техніка, разом з наукою, починають відігравати роль “генетичного коду” суспільства. Те, якою буде економіка та її структура значною мірою залежатиме від проникнення фундаментальної нау-

ки в глибини матерії та розвитку прикладної науки, що матеріалізує здобуті знання в технологічний спосіб виробництва. Від того, який технологічний уклад переважає в суспільстві, залежить формування специфічних ознак ринкової економіки. Чим нижчим є технологічний уклад, тим вищим є рівень відчуженості праці, який зумовлює природу всіх економічних трансформацій. Країни, що піднялися на щабель постіндустріалізму, мають не тільки зрілі ринкові форми функціонування, але й принципово відмінні інноваційні та інвестиційні механізми самовідтворення і розвитку.

На макрорівні закон інноваційного розвитку реалізується у формуванні прогресивної виробничої структури, що здатна продукувати розширене відтворення наукомісткості виробництва. Вибуховий розвиток інформаційних технологій призвів до формування нової, чотириланкової структури матеріального виробництва:

- сировинні галузі та первинна переробка;
- важка індустрія (high volume) – матеріало- і трудомістке виробництво, пов'язане з високим навантаженням на екологію;
- високі технології (high tech) – матеріальне виробництво, засноване на технологіях, що швидко оновлюються й ускладнюються, як правило, мають низьку матеріало- і трудомісткість, є відносно екологічно безпечними (виробництво приладів, мікропроцесорів);
- “м'які” технології (soft) – розробка програмного забезпечення, системна інтеграція, консалтинг, освіта.

На сьогодні визначилися три основні тенденції структурних зрушень у технологічному способі виробництва: 1) переміщення “важких” галузей з центра на периферію, як через зростання розбіжностей у вартості робочої сили, так і за екологічними навантаженнями; 2) креативізація “м'яких” технологій, які вимагають насамперед інтелектуальних ресурсів і базуються на людському капіталі. Відповідно країни, що створюють більш сприятливі умови для збереження і розвитку людського капіталу, одержують шанс “перестрибнути” через стадію створення власних високих технологій і мо-

жуть перетворитися в нові економічні центри “суспільства знань”; 3) швидкий розвиток ресурсозберігаючих технологій, які здатні суттєво скоротити питому вагу і значимість сировинного і переробного секторів.

У третьому розділі **“Закономірності формування ринкової структури у перехідному періоді”** обґрунтовується новий підхід до розкриття трансформаційних механізмів ринкової економіки. Ринок, як економічна категорія, являє собою складне переплетіння відносин між суб'єктами безпосередніх ринкових процесів і всіма іншими суб'єктами громадянського суспільства. Найважливішими для перехідної економіки є наступні ринки: товарів, робочої сили, капіталів, цінних паперів, грошей, валюти, землі. Суб'єкти ринку приймають рішення про вибір виробничих технологій, про оптимальні пропорції факторів виробництва, рівень і структуру цін, обсяги реалізації продукції.

Ринкова економіка базується на приватній і державній власності на основні фактори виробництва, міжнародному поділі і спеціалізації праці, зацікавленості, взаємній вигоді всіх суб'єктів ринкових процесів в обміні продуктами своєї виробничої діяльності на основі еквівалентного відшкодування витрат капіталу, ресурсів. І хоча всі активні суб'єкти ринкової економіки виходять зі своїх суто приватних егоїстичних інтересів, одержання максимально можливого прибутку, проте вони сприяють ефективному вирішенню загальноекономічних завдань: найповнішому задоволенню безмежних суспільних потреб за найефективнішого використання обмежених економічних ресурсів. За визначенням М. Туган-Барановського, “суспільство потребує наявності інституту приватної власності не через його справедливості, а через його соціальну продуктивність”.

Всі перехідні країни, в тому числі й Україна, для створення ринкового середовища орієнтувалися на відомі принципи Вашингтонського консенсусу, які передбачають такі напрями реформування економіки (Дж. Вільямсон): дотримання фіскальної дисципліни; зміна пріоритетів публічних витрат, реформування податків, лібералізація процентних ставок, конкурентний

валютний курс, приватизація, дерегуляція, реформування права власності, лібералізація торгівлі, а також спрямування прямих іноземних інвестицій. В деяких країнах (Чехія, Словаччина, Польща, Угорщина) “шокова” терапія в цілому себе виправдала. В Україні, як і в Росії, зважаючи на масштабність перетворень, складнощі, пов’язані з розпадом СРСР та низьку інституціональну спроможність усіх гілок влади і управління, трансформаційні процеси супроводжувалися різким зниженням рівня виробництва, гіперінфляцією, загостренням соціальних проблем.

Внаслідок приватизації державного майна в Україні утворився великий недержавний сектор економіки. Національна економіка за всіма ознаками стала “змішаною” (рис. 3) та ринковою.

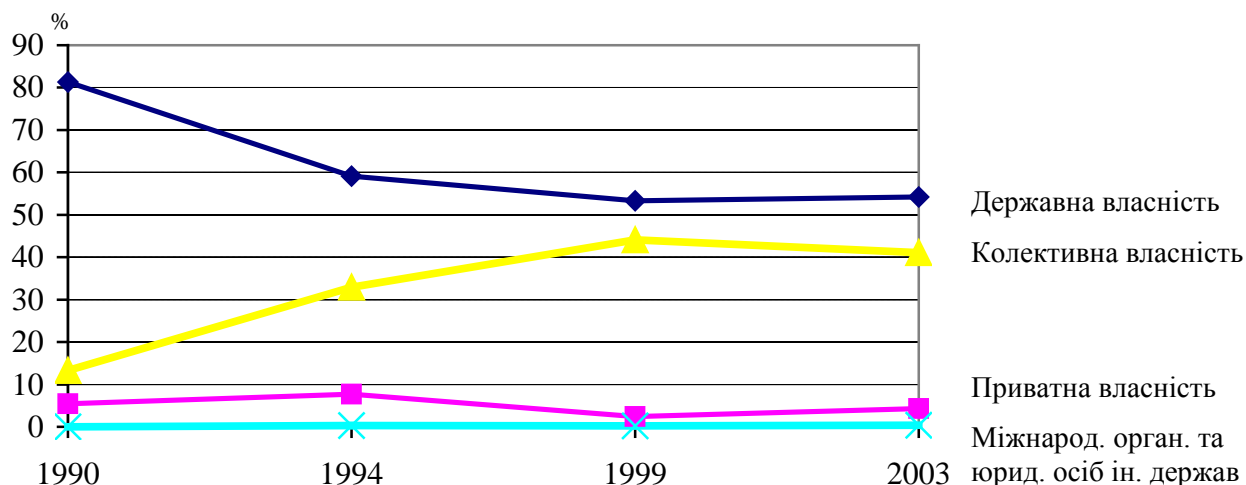

Рис. 3. Зміна структури основних засобів за формами власності, відсотків до підсумку у фактичних цінах (побудовано за даними Держкомстату України)

У дисертації обґрунтовано положення про те, що “блокувальники ринкової системи”, які періодично зумовлюють кризовий стан її основоположних структурних елементів і системоутворюючих принципів, сприяють досягненню нового стану соціально-економічної рівноваги. Наприклад, грошова система постійно тяжіє до **інфляції**, конкуренція спричиняє **монополізм**, повна зайнятість періодично змінюється на часткову, і в суспільстві з’являється **безробіття**. “Короткі хвилі” криз органічно вплітаються в “довгі хвилі”, що робить особливо наочною схильність

товарного виробництва як цілісної системи до зростання ентропії та дезорганізації. Повністю усунути негативні сторони ринкової системи неможливо, їх можна лише більшою чи меншою мірою нейтралізувати певними адекватними заходами. Тобто ринкова система в своїй сутності потребує систематичного втручання держави в її внутрішній механізм функціонування і розвитку з метою “вживлення нейтралізаторів”.

У четвертому розділі **“Процеси глобалізації і динаміка цивілізаційних структур”** розкривається сутність глобалізації в сучасних умовах, розглядаються такі її наслідки, як нерівномірність розвитку цивілізацій, поглиблення міжцивілізаційних протиріч та ін. При цьому в арсенал їх співіснування долучаються не лише засоби здорової конкуренції, а й система агресивної економічної експансії. Отже, глобалізація відкриває перед людством величезні можливості в розширенні обміну товарами, послугами, інформацією, технологіями та капіталом, взаємодії в гуманітарній сфері, духовному збагаченні особистості. Водночас для значної частини людства глобалізація несе в собі й істотні загрози, зумовлюючи розмежування країн на “цивілізаційний центр” і “периферійну зону”, поглиблюючи їх диференціацію в соціально-економічному та науково-технічному розвитку. Витрати на науково-дослідні та конструкторські дослідження в Північній Америці складають більше 40% світових витрат на ці цілі, в той час як у Латинській Америці та Африці разом – менше 1%.

В умовах глобалізації фактично продемонструвала свою безперспективність політика так званої наздоганяючої модернізації, за рецептами якої (починаючи з 60-х рр.) розвивалася значна частина країн Латинської Америки, Азії та Африки, і яка в 90-ті рр. набула поширення на пострадянському просторі, в т.ч. і в Україні. Вона не сприяла вирішенню ключової проблеми сучасного світового процесу – забезпечення сталого розвитку та зближення на цій основі країн за рівнем життя народу. Нині людство зіткнулось із ситуацією, за якої значна частина країн опинилась за

межами економічного та соціального прогресу. Ситуація ускладнюється і тим, що в останнє десятиріччя відбулося розширення зони бідності за рахунок країн, які входили до складу колишнього СРСР. Тож подолання глобальної нерівності перетворилося на центральну проблему XXI століття.

За станом на 2003 р., з 31 країни колишнього “соціалістичного табору” тільки у 12 обсяг ВВП досяг чи перевищив рівень 1990 року. Це – європейські країни: Албанія, Польща, Румунія, Словаччина, Чехія, Словенія, Угорщина, Хорватія; азійські держави – В’єтнам, Китай, Камбоджа, Лаос. Лідером за темпами зростання є В’єтнам, ВВП якого за 10 років зріс майже у 5 разів. Це підтверджує можливість реалізації стратегії прориву в соціально-економічному розвитку перехідної країни. “Лідером” по темпах падіння є Молдова, ВВП якої за цей же період зменшився у 8 разів.

Сьогодні необхідно скоригувати загальну спрямованість трансформаційного процесу, надати йому сучасних цивілізованих форм, знайти такі шляхи та механізми входження у світову економіку, які б дали змогу максимально скористатися позитивними наслідками глобального розвитку і водночас мінімізували економічні й особливо соціальні труднощі, пов’язані з адаптацією національної економіки до закономірностей світової господарської системи.

Загальним і кінцевим результатами функціонування оптимальної структури національної економіки в умовах глобалізації є приріст національного багатства, обсягів прибуткових і потрібних суспільству товарів і послуг, найефективніше використання обмежених людських і матеріальних ресурсів.

Закон нерівномірності розвитку цивілізацій належить до тих законів, дія яких розповсюджується на той чи інший ареал світової цивілізації. Іншими словами, цей закон не можна визнати суто загальним чи суто специфічним. На наш погляд, з руйнацією формаційної парадигми зникає потреба у визначенні специфічних законів як методології розв’язання антагоністичних

протиріч. Але самі по собі протиріччя залишаються в суспільно-економічній практиці і знаходять свій прояв у специфічних законах.

Цивілізаційний аттрактор надає трансформаційному процесу бажаної перспективи. На початку 90-х рр. Україна отримала стратегічну ціль – побудову “соціально орієнтованої ринкової економіки”. Це означає, що в її основу слід покласти загальноцивілізаційні цінності і принципи: демократію, свободу підприємництва, опору на середній клас, високий життєвий стандарт широких верств населення.

Світовий розвиток в сучасних умовах структурується за рядом цивілізаційних утворень, питома вага яких в загальній чисельності населення світу і загальному обсягу виробництва є досить нерівномірною (табл. 1).

Таблиця 1. Динаміка виробничої спроможності цивілізаційних структур (відсотків)

Цивілізації	Питома частка в населенні у 2000 р.	Питома вага у ВВП	
		1990 р.	2000 р.
Весь світ	100	100	100
Західна	12,8	65,8	64,4
Японська	2,1	14,0	15,0
Латиноамериканська	8,5	5,2	6,4
Ісламська, в тому числі:	10,8	2,9	3,0
- Близькосхідна та південноафриканська	4,9	1,8	2,0
- Тюркська	1,1	0,7	0,6
- Південноазійська	4,8	0,4	0,4
Китайська	20,8	1,6	3,4
Буддистська південно-східноазійська	9,8	2,6	3,0
Індійська	17,5	1,5	1,5
Центральноевропейська	2,1	1,1	1,1
Пострадянська, в тому числі:	4,7	3,9	1,2
- Східно-слов'янська	3,4	3,2	1,0
Африканська	10,9	1,4	1,0

Розраховано за даними Всесвітнього банку.

Україна – складова пострадянської східно-слов'янської цивілізації – за період з 1990 р. до 2000 р. зменшила питому частку в населенні світу з 1% до

0,8%, а у ВВП – з 0,4% до 0,1%. Виробляючи одну тисячну частку світового ВВП, експортуючи переважно сировину, мінеральні продукти та напівфабрикати, Україна не відіграє значної ролі у світовій економіці. Перспективу економічного прориву можна одержати за умов інтеграції у конкурентоспроможну західну цивілізацію. Очевидно існує тенденція до конвергенції західної, православної та латиноамериканської цивілізації. Останні, мають спільне християнське коріння і найбільшу можливість консолідуватися перед викликами інших цивілізацій, перш за все, японської та китайської. Необхідність оволодіти загальноцивілізаційними цінностями зумовлює рух України до Європейського союзу. Водночас Україні близькі цінності слов'янських народів – росіян, білорусів та ін.

У п'ятому розділі **“Особливості української моделі структурної трансформації”** аналізуються головні риси та визначальні ознаки трансформаційного процесу в Україні.

Економіко-статистичне вивчення структурної трансформації національної економіки в роботі базується, по-перше, на основі показників, що характеризують розвиток економіки в натуральних, умовно-натуральних, комбінованих одиницях виміру, а також у грошовому вимірі. Саме абсолютні показники є вирішальними для оцінки виробничої спроможності економіки та її ресурсної бази.

Реформування економіки в Україні розпочалося з “шокового” підвищення цін. У 1992 р. – в 21раз, 1993 р. – в 102,1 рази, у 1994 р. – в 5 разів. Гіперінфляція призвела до втрати населенням заощаджень на суму, еквівалентну на той час 150 млрд. дол. США, які досі становлять борг української держави перед своїми громадянами. Зволікання з введенням національної грошової одиниці не дало можливості своєчасно розпочати власну, незалежну від російської, фінансово-грошову політику.

Економічна криза, в якій опинилась Україна на початку 90-х рр., характеризувалась значним падінням рівня реального виробництва. За дев'ять років (з 1990 р. по 1999 р.) фізичний обсяг валового внутрішнього продукту

знизився у 2,5 рази (рис. 4). При цьому спад в Україні був значно глибшим, ніж, скажімо, у Росії, Білорусі та країнах Центральної Європи.

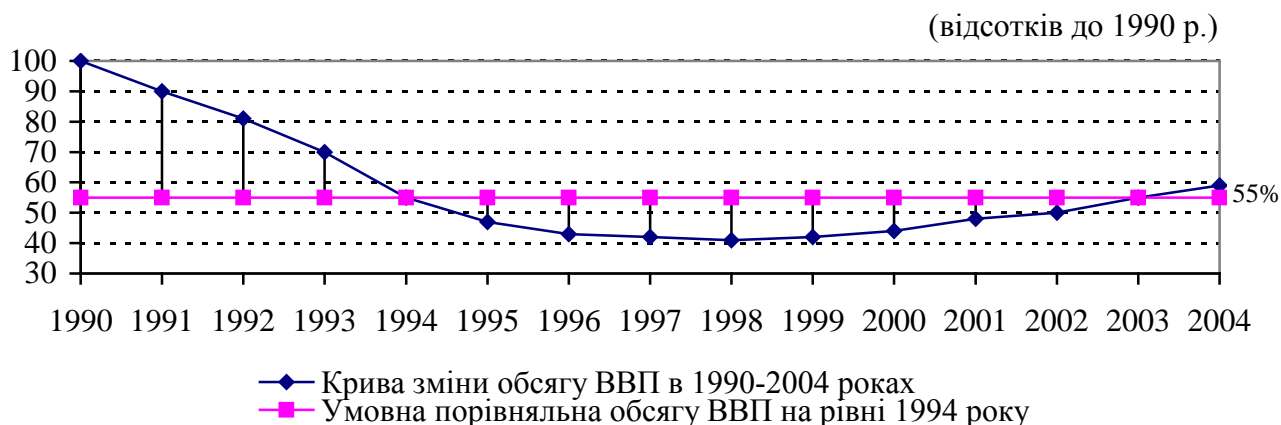

Рис. 4. Індекси фізичного обсягу валового внутрішнього продукту (побудовано за даними Держкомстату України)

Протягом останніх чотирьох років в Україні динаміка економічного розвитку в цілому з негативної змінилась на позитивну. В 2003 р. економіка країни вийшла на рівень 1994 р. (55% від рівня 1990 р.), що дає можливість констатувати початок подолання тривалої руйнівної кризи, появу стабілізаційних процесів, створення передумов сталого зростання економіки.

Важливою є зміна вартісної структури виробництва за видами економічної діяльності (рис. 5). Вже до 1994 р. виробництво послуг, що мало найменший темп падіння, стало головним чинником формування ВВП. При цьому абсолютний розмір доданої вартості, що створюється у сфері послуг, промисловості, сільському господарстві та будівництві досі залишається меншим, ніж у 1990 році.

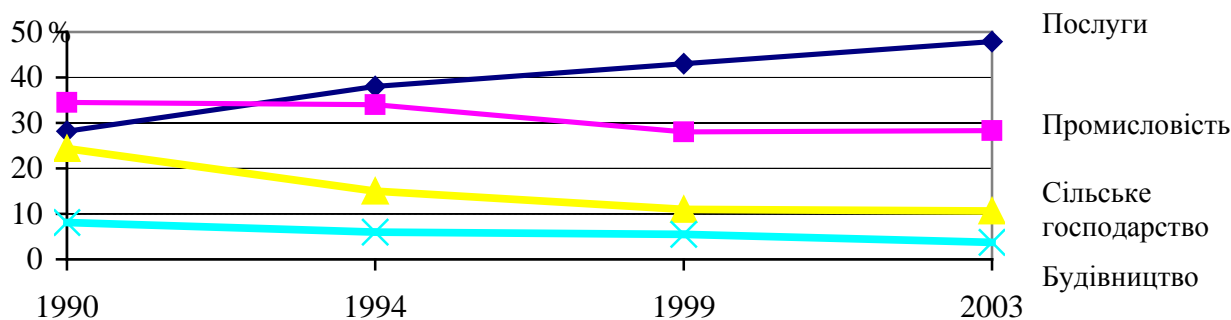

Рис. 5. Зміна структури виробництва ВВП за видами економічної діяльності, відсотків до підсумку у фактичних цінах (побудовано за даними Мінстату та Держкомстату України)

В цілому можна констатувати, що економічне зростання в Україні на початку XXI ст. відбувається на структурній основі початку 70-х років. Наприклад, частка машинобудування і металообробки у 1970 р. становила 17,1%, у 2003 р. – 13,1%; хімічної та нафтохімічної промисловості відповідно – 4,5% та 6,8%; металургії та обробки металу – 19,9% та 21,8%; харчової промисловості – 24,1% та 18,5%. Позитивним є підвищення з 3,4% у 1970 р. та 3,2% у 1990 р. до 11,3% у 2003 р. питомої ваги електроенергетики у загальному обсязі продукції промисловості. Але цей “позитив” затьмарюється падінням загального рівня виробництва електроенергії в Україні за 1990–2003 рр. з 298 до 180 млрд. кВт/год. на рік.

Динаміка зовнішньої торгівлі України (табл. 2) свідчить про її сировинно-напівфабрикатну структуру. Основні експортно-імпортні потоки економіки становлять газ, нафта, метали та вироби з них. У 2003 р. ще не досягла низького рівня 1994 р. частка машинобудування – відповідно 14,4% та 21,4%. На рівні 36-40% залишається питома вага експорту недорогоцінних металів та виробів з них. До позитивних тенденцій слід віднести зменшення з 1994 р. до 2003 р. питомої ваги імпорту мінеральних продуктів відповідно – з 55% до 36,8%.

Таблиця 2. Товарна структура зовнішньої торгівлі

Показник	Експорт			Імпорт		
	1994	1999	2003	1994	1999	2003
Всього, млн. дол. США	9708,2	11581,6	23066,8	9989,2	11846,1	23020,0
Всього, відсотків	100	100	100	100	100	100
Сільгосппродукція та готові харчові продукти	10,7	12,3	11,8	3,2	7,5	9,5
Мінеральні продукти	10,5	10,1	15,2	55,0	47,3	36,8
Недорогоцінні метали та вироби з них	36,2	42,1	36,8	4,1	3,5	5,2
Машини та механізми, механічне обладнання	21,4	11,5	14,4	18,3	17,5	23,2

в т.ч. транспортне						
Продукція хімічної промисловості	10,5	9,3	8,4	5,6	6,7	7,7
Інше	10,7	14,7	13,4	13,8	17,5	17,6

Розраховано за даними Мінстату та Держкомстату України.

Надійною основою економічного зростання в Україні може бути тільки нарощення фізичних обсягів конкурентоспроможної продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках. Проведений аналіз випуску за 1990-2003 рр. основних видів промислової продукції дозволяє виділити три умовні сукупності товарів.

Перша – це товари, рівень виробництва яких у 2003 р. перевищив рівень 1990 року: персональні ЕОМ, торгово-холодильне обладнання, килими, піджаки, шпалери, олія, мінеральні води, алкоголь, тютюнові вироби та деякі види лікарських засобів. Це – т.зв. реальні “точки зростання” української економіки.

Друга – товари, виробництво яких має тенденцію до зростання, хоча й залишається на рівні, меншому, ніж у 1990 році. Це т.зв. “точки пожвавлення” економічного розвитку.

Третя – товари, виробництво яких продовжує падати або стабілізувалось на низькому порівняно з 1990 р. рівні. Це т. зв. “точки кризи” української економіки.

Таким чином, аналізуючи динаміку виробництва продукції у натуральному вимірі, слід зазначити, що наслідки кризи в Україні не подолано. Поруч із позитивними моментами в динаміці абсолютних обсягів виробництва найважливіших видів продукції зберігаються стійкі негативні тенденції, що продовжують деформувати структуру економіки. Пожвавлення в окремих галузях та виробництвах не настільки потужне, щоб констатувати кардинальну зміну ситуації в економіці. Індикатором останнього слід вважати відновлення рівня виробництва 1990 р. на новій структурній основі. За умов збереження середніх темпів зростання у 1999-2004 рр. українська економіка зможе вийти на цей рівень до 2010 року.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено теоретико-методологічне узагальнення процесу структурної трансформації національної економіки, що становить принципово новий напрям економічної теорії – синергетичний постнеокласичний синтез.

1. Пізнання глибинної суті економіки потребує нової гносеологічної парадигми, яка дає можливість здійснювати аналіз закономірностей її розвитку та структурних трансформацій економічного процесу з різних боків, тобто як “кумулятивний” (спільний) ефект дії різних факторів. Цій методології відповідає новий напрям сучасної науки – синергетики.

Поняття економічного детермінізму, як основний атрибут матеріалістичного розуміння історії, зазнає під тиском суспільного процесу певних змістовних модифікацій, які, в свою чергу, викликають теоретико-методологічні зміни у всьому діалектико-матеріалістичному світогляді. Суть вказаних модифікацій полягає в тому, що за сучасних умов економічний фактор перестає бути єдиним детермінантом (першопричиною) суспільного розвитку. Економічний процес зазнає визначального впливу культурологічного фактору і потребує врахування в тому числі релігійного чинника. Первинність і вторинність у трансформаційному розвитку втрачають свій методологічний конструктивізм.

2. Синергетичний підхід гносеологічно виправданий там, де об’єкт дослідження має три системні властивості: складність, відкритість і нелінійність. Саме такими є всі економічні явища і процеси. Синергетичний ефект полягає в тому, що сучасний економічний розвиток не можна уявити без глибокої структурованості об’єкту (системи) і без непередбачуваності наступного стану. Марксовий підхід детермінованості (причинно-наслідковий взаємозв’язок) виявляється обмеженим в алгоритмі руху складної, відкритої і нелінійної системи. Те, що соціалізм поступився капіталізмові, – не випадковість, а закономірність того, що в складній і потенційно динамічній системі ряд “життєвих” параметрів (скажімо, рівень

добробуту народу, чутливість до науково-технічних зрушень) виявились “законсервованими в незрілому стані”. Соціалізм, незалежно за яких обставин і причин, не зміг довести свою історичну правомірність. В гносеологічному аспекті цей факт важливий тим, що суспільний розвиток не можна ставити в залежність від дії одного фактора, потрібне врахування всієї системи факторів.

3. Синергетична парадигма долає механіцизм та звертає увагу на нестабільність, на процеси зламу стабільного порядку, на нерівноважні стани, що характеризуються постійним переходом від порядку до хаосу та народженням нового порядку. У ці періоди розвитку виникає багато нестійких рівноваг у різних сферах, передусім економічній – це перехрестя, розщеплювання шляхів (точки біфуркацій). У момент нерівноважного стану суспільства та його економічного базису (виробничих відносин) трансформаційний процес може здійснюватись малими, але завчасно вжитими заходами не тільки держави, а й окремих партій, об'єднань громадян, виробничих структур, релігійних громад тощо.

4. Економічний прогрес в кінцевому рахунку детермінується станом розвитку науки і техніки. Тому науково-технічний фактор потребує специфічної взаємодії продуктивних сил і виробничих відносин як двох сторін суспільного виробництва. За марксовою методологією виробничі відносини – соціальна оболонка продуктивних сил, вона спочатку сприяє розвитку останніх, а потім стає їхньою перешкодою. На певному етапі оболонка “вибухає”, поступаючись місцем новій. Далі історичний процес йде за вказаною схемою відкритого Марксом закону взаємовідповідності виробничих відносин продуктивним силам. З точки зору синергетичної парадигми дія вказаного закону має ту особливість, що технологічний спосіб виробництва не потребує обов'язкових змін соціальних оболонок. Все залежить від структури середовища. Якщо економічна система жорстко зорієнтована на ендогенний, автаркічний товарний обмін, то ресурси саморозвитку є обмеженими. У випадку її органічної взаємодії з

загальноцивілізаційними утвореннями, можливості економічного поступу стають практично невичерпними.

5. Дія науково-технічного фактора в ринкових умовах значною мірою визначається іманентними законами товарного виробництва і підпадає під марксову методологію дослідження. Ринкова система є досить могутнім знаряддям в становленні цивілізаційного суспільства. Це пов'язано, насамперед, з існуванням інституту приватної власності. В системі інтересів – суспільні, колективні і приватні, останні завжди були вихідними і головними в суспільному розвитку. Та чим далі ринкова економіка здійснюється шаблями цивілізації, значимість інтересів трансформується від приватних у бік колективних і суспільних. Це зумовлює протиріччя з інститутом приватної власності. Він “дрейфує” до інституту “змішаної власності” (співіснування державної, комунальної, колективної і приватної форм власності). Приватизація стає важливим знаряддям трансформації тоталітарної економіки в ринкову, а реприватизація стримує приватну ініціативу. На певному історичному етапі система виявляється такою, що має суттєві вади або блокіратори свого розвитку (монополізм, безробіття, інфляція). За наявності блокіраторів, нагальною проблемою ринкової економіки стає відтворювальний процес (відтворювальна структура). Саме в цьому процесі визначається те, наскільки сприятливі умови створені для розвитку науково-технічного та освітнього фактору.

6. У світовій економіці не діють національні обмеження. Проте тут виникло таке явище, як глобалізм. Воно вносить свої суттєві корективи в розвиток науково-технічного прогресу, а отже, в розвиток національних економік. З одного боку, йдеться про послідовне нарощування ознак цивілізаційності в суспільному розвитку (комплексний підхід до розв'язання проблем бідності, охорони здоров'я, освіти, охорони навколишнього середовища, загрози війни тощо), з іншого, – про виникнення перепон на шляху цивілізаційного розвитку, які виникають у ході дії закону нерівномірного розвитку цивілізацій. За нинішніх умов неможливо, щоб усі країни світу

мали однаковий рівень розвитку продуктивних сил і виробничих відносин. Нерозуміння цього фундаментального факту може штовхнути Україну, за помилкових внутрішніх та зовнішніх дій національної еліти, на узбіччя світового прогресу. При цьому країна входить до світової економіки не як рівноправний учасник, а як її сировинний та людський придаток. Найяскравішими концептуальними ознаками української моделі мають стати: 1) нейтралізація олігархізму і тінізації економіки; 2) суттєве підвищення вартості найманої праці; 3) інтенсивне нарощування ємкості внутрішнього ринку за рахунок докорінної зміни якості товарів і послуг; 4) глибинні структурні зрушення (технологічні, відтворювальні, галузеві, інституційні, зовнішньоекономічні тощо); 5) позитивна динаміка соціального фактору за умов можливих інфляційних сплесків; 6) створення 3-5 млн. нових робочих місць.

7. Макроекономічна політика потребує суттєвого державного коригування, особливо стосовно дотримання об'єктивних тенденцій і пропорцій розширеного відтворення суспільного виробництва: запровадження інноваційної моделі розвитку; спрямування структурних зрушень в економіці на забезпечення ефективного функціонування реального сектора економіки; посилення ролі регіонів у забезпеченні економічного зростання та їхньої відповідальності за розв'язання соціальних проблем; зміцнення обороноздатності держави; захисту прав і свобод громадян, що займаються підприємницькою діяльністю.

Ефективний макроекономічний розвиток можливий лише за умов динамічного розвитку територій і подолання регіональних диспропорцій. Головними принципами територіального управління є субсидіарність, децентралізація. Вказані пріоритети становлять системоутворюючу основу формування і реалізації стратегії соціально-економічного розвитку України в нових умовах структурної трансформації економіки.

8. Освітній фактор може виконувати позитивну роль в структурному реформуванні економіки лише за умов досягнення відповідності між розвитком професійної освіти та ринком праці. Разом із тим ефективних

механізмів трансляції у вищу школу потреб підприємств, держави, суспільства в Україні створити ще не вдалося. На зміну централізованому плануванню підготовки та розподілу фахівців було запроваджено державне замовлення на підготовку спеціалістів. Але в умовах перехідної економіки дуже важко і практично неможливо визначити та реалізувати на практиці оптимальний механізм формування обсягів і структури держзамовлення. Фактично держзамовлення стало “замовленням” самої системи вищої освіти, а не відображенням реальних потреб безпосередніх споживачів (підприємства, держави, суспільства). Питання створення ефективних організаційно-економічних механізмів, які б поєднували та взаємодоповнювали державне і ринкове регулювання розвитку вищої освіти, є актуальним не лише для України. Пошук нових, гнучкіших та оптимальніших схем фінансування вищої освіти здійснюється практично в усіх країнах світу, причому незалежно від рівня їхнього економічного розвитку і відповідно до можливостей фінансування вищої школи.

9. Структурна трансформація національної економіки за своїм об'єктивним змістом означає досягнення взаємоузгодженого процесу співіснування різнопланових структур – загальноекономічної (цивілізаційної), виробничої, ринкової, інституціональної, відтворювальної, зовнішньоекономічної, галузевої, які у своїй цілісності визначають не лише певний суспільний устрій держави, а і його напрям руху до вищого цивілізаційного рівня розвитку. Розбалансованість структур посилює циклічний характер розвитку національної економіки, оптимізаційна упорядкованість, навпаки, гальмує кризовий процес.

10. Реальна стратегія економічного прориву України може базуватись на прискореному розвитку таких вітчизняних виробництв, які за умов суспільної трансформації довели конкурентоспроможність на внутрішньому і зовнішньому ринках. Це, насамперед, товари з умовно виділених нами “точок зростання” та “точок пожвавлення” української економіки. Збільшення податкових надходжень від цих виробництв дозволить

сформувати фінансово-бюджетну основу державної підтримки наукомістських виробництв 5 та 6 технологічних укладів.

11. Аналіз динаміки сучасних цивілізаційних структур дозволяє зробити висновок, що будь-яка країна зможе втриматись на чільному місці в цивілізаційному процесі, якщо забезпечить зростання ВВП не менше, ніж на 70% за 10 років. Для того, щоб зламати негативні тенденції відставання від світової економіки, Україні треба забезпечувати щонайменше подвоєння ВВП кожні 8-10 років.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії, розділи книг, брошури:

1. Єрохін С. А. Структурна трансформація національної економіки (теоретико-методологічний аспект). – К.: Світ Знань, 2002. – 528 с. (32,7 д.а.) *(рецензії на монографію див.: Сікора В., Черняк В. Методологічний внесок у синтез економічних наук // Економіка України.– 2003.– №4. – С. 89–93; Супрун В. Структурна трансформація економіки: новий підхід // Актуальні проблеми економіки.– 2002.– №11. – С. 92–94).*
2. Єрохін С. А. Теоретические основы совершенствования хозяйственного механизма // Поиск определяет перспективу: экономическая жизнь страны / Палиенко Ж. В., Єрохін С. А., Иващенко Т. И. и др. – К.: Политиздат Украины, 1986. – 135 с. – С. 5–15.
3. Єрохін С. А. Научные основы методологии и организации планирования интенсивного развития народного хозяйства. Планирование трудовых ресурсов в условиях интенсификации общественного производства // Найденов В. С., Бажал Ю. Н., Єрохін С. А. Планирование интенсивного развития общественного производства. – М.: Высшая школа, 1990. – 223 с. – С. 4–17; 171–186.
4. Єрохін С. А. Диалектика взаимосвязи государственного и частного секторов экономики. Сценарии структурной перестройки экономики // Алымов А. Н., Емченко В. Н., Єрохін С. А. Концептуальные положения

формирования новой промышленной доктрины. – К.: НАН Украины. Ин-т экономики, 2002. – 67 с. – С. 38–47; 47–64.

5. Єрохін С. А. Пріоритети бюджетної політики України на 2004–2010 роки // Засади формування бюджетної політики держави: Наук. монографія / М. М. Єрмошенко, С. А. Єрохін, І. О. Плужников, Л. М. Бабич, А. М. Соколовська, Ю. В. Чередниченко / За наук. ред. д.е.н., проф. М. М. Єрмошенка. – К.: НАУ, 2003. – 284 с. – С. 267–276.

6. Єрохін С. А. Сутність і функції грошей. Грошовий обіг і грошова маса. Грошова система. Сутність фінансів // Єрмошенко М. М., Єрохін С. А., Стороженко О. А. Фінансовий менеджмент: Курс лекцій. – К.: НАУ, 2004. – 506 с. – С. 10–45; 109–116.

Статті у наукових фахових виданнях:

7. Ерохин С. А. Отношения собственности во взаимосвязи с материально-технической базой социалистического общества // Механизм хозяйствования в структуре социалистических производственных отношений. – К.: Институт экономики АН УССР, 1983. – С. 13–17.

8. Ерохин С. А. Ускорение социально-экономического развития страны / Материалы круглого стола // Экономика советской Украины.– 1986.– №9. – С. 29–41. (*особистий внесок*: пропозиції щодо кардинальних змін у відносинах власності. – С. 33.

9. Ерохин С. А. Вопросы планирования занятости // Резервы и стимулы повышения эффективности труда. – К.: Институт экономики АН УССР, 1989. – С. 12–18.

10. Єрохін С. А. Іноземні інвестиції та зовнішня торгівля як важелі структурної трансформації економіки України // Зовнішня торгівля.– 1998.– №4. – С. 116–121.

11. Єрохін С. А. Динаміка та ефективність структурних трансформацій економіки України // Економіка України.– 1998.– №10. – С. 22–32.

12. Ерохин С. А. Синергетическая парадигма современной экономической теории // Актуальні проблеми економіки.– 2001.– №1–2. – С. 4–17.

13. Єрохін С. А. Сучасні методологічні проблеми промислового комплексу // Актуальні проблеми економіки.– 2002.– №5. – С. 3–10.
14. Єрохін С. А. Національні пріоритети промислового комплексу // Актуальні проблеми економіки.– 2002.– №8. – С. 37–39.
15. Єрохін С. А. Структурна трансформація національної економіки // Економіка України.– 2002.– №10. – С. 49–55.
16. Єрохін С. А. Структурна трансформація національної економіки // Економіка України.– 2002.– №11. – С. 55–58.
17. Єрохін С. А. Загальний сценарій структурної трансформації розвинутих країн // Актуальні проблеми економіки.– 2002.– №11. – С. 2–8.
18. Єрохін С. А. Инновационная модель промышленного роста // Актуальні проблеми економіки.– 2002.– №12. – С. 3–7.
19. Єрохін С. А. Теоретико-методологічні основи дослідження структурних трансформацій економіки // Актуальні проблеми економіки.– 2004.– №3. – С. 3–13.
20. Єрохін С. А. Державне регулювання та ринкова саморегуляція в економічній моделі вищої освіти // Актуальні проблеми економіки.– 2004.– №4. – С. 23–29.
21. Єрохін С. А. Структурні трансформації постіндустріальної економіки як виклик відчуженій праці // Актуальні проблеми економіки.– 2004.– №8. – С. 10–18.
22. Єрохін С. А. Динаміка виробництва і структурні зрушення в економіці України в 1990–2003 роках // Актуальні проблеми економіки.– 2004.– №10. – С. 3–11.
23. Єрохін С. А. Основні засади формування стратегії соціально-економічного розвитку України // Актуальні проблеми економіки.– 2004.– №12. – С. 17–24.
24. Єрохін С. А. Трансформаційний процес та його структуризація // Актуальні проблеми економіки.– 2005.– №2. – С. 4–12.

Публікації в інших наукових виданнях і матеріалах наукових конференцій:

25. Єрмошенко М. М., Єрохін С. А., Курочкін Г. Ф. Економічні аспекти реструктуризації оборонно-промислового комплексу України з використанням потенціалу НАТО та її країн-членів. – К.: НАУ, 2004. – 71 с.
26. Емченко В. М., Єрохін С. А., Гаман М. В. Пріоритетні напрями промислової політики України: Наук. аналіт. доповідь. – К.: НАН України, Об'єднаний ін-т економіки, 2004. – 178 с.
27. Єрохін С. А. Ефективність використання видатків державного бюджету на вищу освіту та можливість збільшення фонду державного пільгового кредитування // Економічний часопис – XXI.– 2004.– №2. – С. 48–50.
28. Єрохін С. А. Бермудський трикутник української економіки // Економічний часопис – XXI.– 2004.– №11–12. – С. 3–5.
29. Єрохін С. А. Стратегія стійкого розвитку національної економіки // Держава та регіони. Науково-виробничий журнал. Серія: Економіка та підприємництво, 2004, №5. – С. 286.
30. Ерохин С. А. К вопросу о развитии методологической базы исследования взаимодействия социалистических производительных сил и производственных отношений // Особенности производственных отношений развитого социализма: Материалы Республиканской научной конференции (Одесса, октябрь 1985 г.). – Одесса: Одесский институт народного хозяйства, 1985. – С. 46–48.
31. Єрохін С. А. Християнство на межі тисячоліть (економічні, правові, історичні та культурологічні аспекти): Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 15–16.03.2001 р.). – К.: НАУ, 2001. – С. 4–5.
32. Єрохін С. А. Соціальна безпека: пошук нової парадигми: Матеріали круглого столу (Київ, 26.03. 2003 р.) // Соціальна безпека: пошук нової парадигми: Зб. наук. ст. – К.: Центр перспективних соціальних досліджень, 2003. – С. 5–6.
33. Єрохін С. А. Людство на межі тисячоліть: Діалог цивілізацій: Матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 23.05.2003 р.). – К.: НАУ, 2003. – С. 3–5.

34. Ерохин С. А. Современная концепция устойчивого развития // Проблема прогнозирования и государственного регулирования социально-экономического развития: Материалы V Междунар. науч. конф. (Минск, 21–22.10.2004 г.): В 5 т. – Т. 3. – Минск: НИЭИ Мин-ва экономики Респ. Беларусь, 2004. – С. 286–289.

Статті за темою дисертації, надруковані в інших виданнях:

35. Єрохін С. Привид Андрусівського перемир'я // Україна та світ сьогодні.– 2004.– №47(315).– 3.12.04.

36. Єрохін С. Україна – це не Євразія // Україна та світ сьогодні.– 2004.– №42(310).– 29.10.04.

37. Єрохін С. Старість – не порок // Україна та світ сьогодні.– 2004.– №38(306).– 1.10.04.

38. Єрохін С. Кандидати в президенти намагаються сподобатися виборцям // Україна та світ сьогодні.– 2004.– №34(302).– 17.09.04.

39. Єрохін С. Земля – це капітал і для дітей, і для онуків // Україна та світ сьогодні.– 2004.– №26(294).– 09.07.04.

40. Єрохін С. Виборчі ризики // Україна та світ сьогодні.– 2004.– №24(292).– 25.06.04.

41. Єрохін С. Хто у нас середній клас // Україна та світ сьогодні.– 2004.– №21(289).– 4.06.04.

42. Єрохін С. Чи перекуємо ЄЕП у ЄвЕП? // Україна та світ сьогодні.– 2004.– №18(286).– 14.05.04.

43. Єрохін С. Платна освіта стала законною // Україна та світ сьогодні.– 2004.– №12(280).– 2.04.04.

44. Єрохін С. Боятися потрібно не зростання цін, а зниження реальних доходів населення // Україна та світ сьогодні.– 2004.– №7(275).– 27.02.04.

45. Єрохін С. Структурна трансформація національної економіки // Україна Business.– 2002.– №45(595); №46(596).

АНОТАЦІЯ

Єрохін С. А. Теорія структурного реформування національної економіки. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.01.01 – Економічна теорія. – К.: Об'єднаний інститут економіки НАН України, 2005.

Дисертацію присвячено розробці теорії структурного реформування національної економіки України в перехідний період від централізованої до ринкової системи господарювання. Розглянуто методологію дослідження економічної структури та її трансформаційного процесу, зокрема розкрито: матеріалістичне розуміння історії в світлі новітніх досягнень науки; нову методологічну парадигму економічної науки – синергетику (теорію самоорганізації). Показано еволюцію технологічних укладів і необхідність модернізації виробничої структури як вимогу об'єктивного економічного закону інноваційного розвитку. Узагальнені закономірності формування ринкової структури в перехідний період з урахуванням дії об'єктивних блокувальників ринкової системи. Особливу увагу зосереджено на відтворювальних процесах ринкової економіки. Досліджено процеси глобалізації і динаміку цивілізаційних структур, на основі чого обґрунтовано закон нерівномірного розвитку цивілізацій, який спрямований на формування механізму самоорганізації світової економіки і відповідного механізму включення національної економіки у світову. Узагальнено особливості української моделі структурного реформування.

Ключові слова: методологія, теорія, структура, трансформація, синергетика, національна економіка, технологічний уклад, ринкова система, власність.

АННОТАЦИЯ

Ерохин С.А. Теория структурного реформирования национальной экономики. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.01.01 – Экономическая теория. – К.: Объединенный институт экономики НАН Украины, 2005.

Диссертация посвящена разработке теории структурного реформирования национальной экономики Украины в переходный период от централизованной к рыночной системе хозяйствования. Рассмотрена методология исследования экономической структуры и ее трансформационного процесса, в частности раскрыто: материалистическое понимание истории в свете новейших достижений науки; новая методологическая парадигма экономической науки – синергетика (теория самоорганизации). Для анализа трансформации национальных экономик вообще и экономики Украины в частности, применены основы синергетики как принципиально новой методологической парадигмы, которая позволяет осуществить более широкое обобщение современного неоклассического синтеза, прежде всего теорий трансформации общества.

Дано углубленное трактование фундаментальных понятий “трансформация” и “реформирование”. Доказано, что структуризация – самый необходимый элемент формирования стратегии экономического развития. Изменение и устойчивость структур охватывается понятием “трансформационный процесс”. Трансформация рассматривается как самостоятельная социологическая категория, которая характеризует изменение ведущей общественной структуры. Сущностный аспект явления трансформации проявляется в его характере, причинах возникновения, особенностях развития, механизмах осуществления и конечных результатах, к которым ведут процессы преобразований. Трансформация по своему смыслу является явлением сложным, открытым и нелинейным, поэтому в процессах трансформации прослеживается элемент определенной

непрогнозируемости. Трансформация, в которой объективный процесс находится в органическом единстве с субъективным, выступает как самоорганизующая система, способная к оптимизированному алгоритму развития. В таком понимании трансформация составляет суть экономического реформирования.

Впервые поднимается вопрос о наличии собственной логики в развитии науки и техники как общественного феномена. Это важно с точки зрения того, чтобы уяснить объективный механизм развертывания инновационного процесса в обществе. Духовное в определенном значении становится первичным по отношению к материальному. Именно это является методологической предпосылкой для постановки вопроса о законе инновационного развития.

Обобщены закономерности формирования рыночной структуры в переходный период. Для характеристики отрицательных моментов рыночной системы вводится новое понятие – “блокираторы рыночной системы”, под которыми понимаются объективные тенденции, периодически предопределяющие кризисное состояние ее основополагающих структурных элементов и системообразующих принципов. К блокираторам рыночной системы отнесены инфляция, монополизм и безработица. Осуществлен новый подход к оценке следствий приватизации в Украине. В ходе приватизации национальная экономика приобрела олигархически-монополистический характер, а это существенно отразилось на всей системе общественных отношений.

Особое внимание сосредоточено на воспроизводственных процессах рыночной экономики. Исследованы процессы глобализации и динамика цивилизационных структур и на этой основе обоснован закон неравномерного развития цивилизаций, который направлен на формирование механизма самоорганизации мировой экономики. Обобщены особенности украинской модели структурного реформирования.

Ключевые слова: методология, теория, структура, трансформация, синергетика, национальная экономика, технологический уклад, рыночная система, собственность.

ANNOTATION

Yerokhin S. The theory of the structural reforming of national economy. – Manuscript.

The dissertation on competition of a degree of doctor of economic sciences, the speciality 08.01.01 – Economic theory. – Kiev: Joint institute of economics National Academy of Sciences of Ukraine, 2005.

The dissertation is devoted to the development of the theory of structural reforming of national Ukrainian economy in a transitional period from centralized to market system. The topic, being considered, is the methodology of economic structure and its transformation research. The particular issues, that have been researched, are: the materialistic understanding of history in the light of newest scientific achievements; new methodological paradigm of economy as a science – the synergetic (theory of self-organization). The evolution of technological structures and the necessity of production structure modernization as a requirement of objective economic law of innovation development are being depicted. The market structure formation rules in transition period are summarized, taking into account objective market economy obstacles. The particular attention is given to reproduction processes in market economy. The globalization processes and civilization structures dynamics are researched, and on these basis an irregular civilization development law, directed to world economy self-organization mechanism formation, is proved. The peculiarities of Ukrainian structure reform model.

Key words: methodology, the theory, structure, transformation, synergetic, national economy, technological structure, market system, the property.

Підписано до друку 24.03.2005

Формат 60x84/16

Офсет. папір

Офсет. друк

Умовно друк. арк. 2,1

Обл.-вид. арк. 1,9

Тираж 150 прим.

Замовл. № 115

Ціна договірна

Поліграфічна дільниця Об'єднаного інституту економіки НАН України
01011, м. Київ – 11, вул. Панаса Мирного, 26

